

شوراهای اسلامی روستایی، مشارکت مردمی و توسعه روستایی (مطالعه موردی: دهستان حکیم آباد، شهرستان زرننده، استان مرکزی)

دکتر محمدرضا رضوانی*

عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

علی احمدی

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی

چکیده

یکی از رویکردهای توسعه روستایی، برنامه‌ریزی «پایین به بالا» است که مشارکت مردم محلی و دخالت مؤثر آنان در فرآیند برنامه‌ریزی، محور فعالیت‌های توسعه روستایی محسوب می‌شود. شوراهای اسلامی روستایی در ایران محور مشارکت مردم در امور توسعه محلی است. در این راستا شناخت نقش شوراهای توسعه روستایی و ارزیابی نظرات مردم در زمینه عملکرد آنها در این زمینه اهمیت بسیار زیادی دارد. این موضوع انگیزه اصلی برای مطالعه نقش شوراهای اسلامی روستایی در دهستان حکیم آباد شهرستان زرننده استان مرکزی بوده است. برای انجام تحقیق، دیدگاه‌های مردم و اعضای شوراهای توسعه روستایی از طریق پرسش‌نامه جمع‌آوری گردید و مباحثی مانند مشکلات و نیازهای اساسی روستاییان از دیدگاه مردم و شوراهای عملکرد شوراهای در انجام وظایف خود از دیدگاه مردم و میزان رضایت مردم از عملکرد شوراهای مورد کنکاش قرار گرفت. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که شوراهای توسعه روستایی مشارکت مردم عملکرد خوبی نسبت به سایر زمینه‌ها از جمله بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی روستاها داشته‌اند. با توجه به یافته‌های تحقیق، روستاییان تمایل به مشارکت بیشتر در امور مختلف روستاها با همکاری شوراهای توسعه داشته‌اند. هم‌چنین اعضای شوراهای توسعه در انجام وظایف خود موفق بوده و میزان همکاری و مشارکت مردم محلی با شورا در انجام کارهای روستا در وضعیت مطلوبی بوده است. بنابراین تقویت بیشتر شوراهای توسعه ضروری بوده و می‌تواند نقش اساسی در توسعه روستایی داشته باشد.

واژگان کلیدی: شوراهای اسلامی روستایی، مشارکت مردمی، توسعه روستایی، شهرستان زرننده.

مقدمه

یکی از دغدغه‌های مهم به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، رسیدن به سطح قابل قبولی از توسعه در ابعاد مختلف است. توسعه روستایی یکی از پایه‌های اولیه و مهم توسعه ملی هر کشور محسوب می‌شود و به دلیل اهمیت مشارکت مردم در تسریع روند توسعه روستایی، کشورهای مختلف دنیا در قالب حکومت‌های محلی و از طریق واگذاری اختیارات و مسئولیت به واحدهای محلی، این موضوع را مورد توجه قرار داده‌اند.

موضوع مشارکت مردم و سپردن سرنوشت مردم به خود آن‌ها، پس از انقلاب اسلامی مورد تأکید و توجه مسئولان نظام جمهوری اسلامی قرار گرفت. با توجه به اینکه شوراهای مصداق عینی تمرکززدایی و توزیع قدرت تصمیم‌گیری برای برنامه‌ریزی و پیشبرد روند توسعه روستایی در مناطق مختلف کشور هستند، شوراهای اسلامی روستایی با این هدف در سراسر کشور تشکیل گردید.

شوراهای اسلامی روستایی و بررسی عملکرد آن‌ها در توسعه روستایی یکی از موضوعات مهم در حوزه مدیریت روستایی است. از زمان شکل‌گیری شوراهای تاکنون دو دوره گذشته است و دوره سوم فعالیت شوراهای را تجربه می‌کنیم. حال پس از گذشت دو دوره فعالیت شوراهای اسلامی روستایی، ارزیابی و تحلیل عملکرد این شوراهای در دستیابی به اهداف توسعه روستایی قابل بررسی است. در این تحقیق عملکرد شوراهای در بخش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و جلب مشارکت مردمی به مثابه حاصل کار و نتایج عملی در فرآیند توسعه روستایی بررسی شده است.

وجود شوراهای اسلامی روستایی به عنوان نهاد مشارکتی و مردمی در سطح روستاها که در واقع حلقه اتصال میان مردم و ارگان‌ها و دست‌اندرکاران اجرایی دولت است، می‌تواند نقش مهمی در فرآیند توسعه روستایی داشته باشد. یکی از مهم‌ترین کارکردهای شوراهای اسلامی روستایی، برنامه‌ریزی توسعه روستایی بر اساس نیازها و خواسته‌های محلی تحت عنوان برنامه‌ریزی محلی است. با توجه به پشت سر نهادن دو دوره از زمان فعالیت شوراهای روستایی در کشور و ضرورت آگاهی از میزان نقش‌آفرینی آن‌ها در فرآیند توسعه روستایی، ارزیابی و تحلیل عملکرد این شوراهای راهی برای دستیابی به نقاط ضعف و قوت این شوراهای و نحوه عملکرد آن‌ها خواهد بود. لذا بررسی و تحلیل عملکرد شوراهای روستایی می‌تواند مقدمه‌ای برای شناخت مسائل و مشکلات شوراهای اسلامی و نیز مسائل نقاط روستایی کشور باشد.

این تحقیق در زمینه تحلیل عملکرد شوراهای اسلامی روستایی در چهار روستای نمونه دهستان حکیم‌آباد از بخش مرکزی شهرستان زرنديه استان مرکزی در فاصله زمانی دو دوره فعالیت شوراهای روستایی یعنی از اوایل سال ۱۳۷۸ تا انتهای سال ۱۳۸۶ به انجام رسیده است. روستاهای مورد مطالعه عبارتند از: رحمت‌آباد، صدرآباد، شکرآباد و موسی‌آباد.

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع کاربردی و به روش «پیمایشی» انجام شده و داده‌های حاصل از آن با بهره‌گیری از نرم‌افزارهای SPSS و MRP^۱ استخراج و جداول آن در راستای اهداف تحقیق تنظیم و تجزیه و تحلیل و تفسیر شده است. پیش از آن، از طریق مطالعه اسنادی و تحقیق کتابخانه‌ای مبانی نظری تحقیق، تدوین شد.

برای طراحی عملیات پیمایشی، با توجه به وظایف سیزده‌گانه شوراهای اسلامی روستایی، ابتدا شاخص‌ها و مؤلفه‌های مناسب تعریف و در قالب سؤالات دو نوع شامل پرسش‌نامه سرپرست خانوارهای روستایی و پرسش‌نامه اعضای شوراهای اسلامی روستاها طراحی، توزیع و تکمیل شد. هم‌چنین برای شناخت بیشتر وضعیت و عملکرد شوراها (از سال ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۶) مصاحبه‌هایی با مسئولین و کارشناسان ذی‌ربط به عمل آمد.

پس از طراحی و اجرای پرسش‌نامه بر اساس اهداف تحقیق، هر یک از سؤالات کدگذاری گردید. در مرحله بعد کدهای مورد نظر سؤالات وارد نرم‌افزار MRP (ویژه تحقیقات علوم انسانی و اجتماعی) شد. در مرحله آخر از طریق نرم‌افزار مذکور اقدام به استخراج اطلاعات مورد نظر شد. نتایج این عملیات به صورت مقایسه نتایج حاصل از دیدگاه مردم و اعضای شوراها تنظیم و برخی از جداول بر همین اساس طراحی شد. هم‌چنین برای تحلیل داده‌ها از آزمون فریدمن استفاده شده است.

ناحیه مورد مطالعه

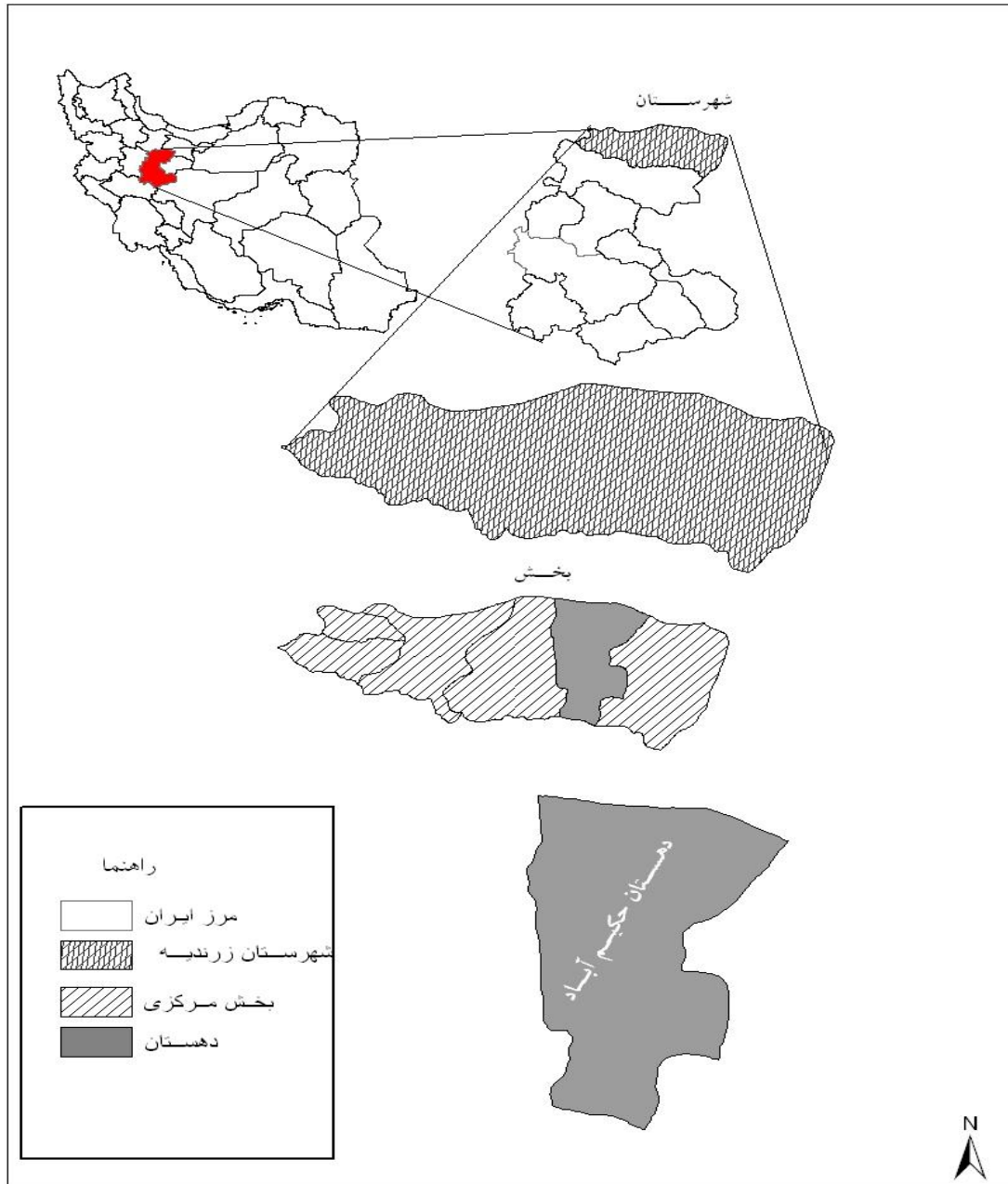
جامعه آماری تحقیق عبارت از روستاهای واقع در شهرستان زرننده با وسعتی بالغ بر ۴۰۹/۸۱۳ کیلومتر مربع (سومین شهرستان استان از نظر وسعت) در شمال استان مرکزی قرار گرفته است. این شهرستان از شمال و شمال شرق به استان تهران و از شمال غرب به استان قزوین، از شرق به استان قم و از جنوب به شهرستان ساوه محدود می‌شود. یکی از شش دهستان شهرستان مذکور، دهستان حکیم‌آباد با وسعتی بالغ بر ۸۲/۱۲۶ کیلومتر مربع می‌باشد (سالنامه آماری استان مرکزی، ۱۳۸۴، ص ۱۳) که به دلیل پیشینه شناخت محقق از منطقه، دهستان مذکور انتخاب شد.

آنگاه با توجه به هدف پایان‌نامه، اطلاعات مربوط به روستاهای دهستان حکیم‌آباد، استخراج و در انتها فهرستی از تعداد روستاهای بالای ۲۰ خانوار و دارای ۱۰۰ نفر جمعیت که دارای شوراهای اسلامی روستایی بوده‌اند، تهیه شد. این روستاها بالغ بر ۱۴ روستا بودند که به صورت روستاهای مجتمع در کنار هم قرار گرفته و مجموعاً ۱۷۲۶ نفر جمعیت را دارا بودند. برای انتخاب چهار روستا از مجموع ۱۴ روستای دارای شورای اسلامی، از روش نمونه‌گیری تصادفی سهمیه‌ای مطابق استفاده شد. در تعریف «سهمیه» معیارهایی نظیر تعداد جمعیت و تعداد خانوار، موقعیت جغرافیایی، دسترسی به خدمات روبنایی و زیربنایی، وضعیت توپوگرافی و ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی روستاها هم‌چون اشتغال اکثریت جمعیت روستا مدنظر قرار گرفت. سپس از میان ۴ روستای نمونه که مجموعاً ۵۴۵ خانوار داشت یک نمونه تصادفی ۲۰ درصدی انتخاب و به این ترتیب ۱۰۹ خانوار مورد پرسش قرار گرفت. نحوه انتخاب

۱- نرم افزار تحقیقات علوم انسانی و علوم اجتماعی است. این نرم‌افزار با توانایی‌های مشابه با SPSS و نیز توانایی‌های جدیدی است که در ایران و توسط تیمی از استادان و دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف و ... به سرپرستی دکتر مهدی محسنیان‌راد طراحی شده و آماده برای عرضه از سوی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری است.

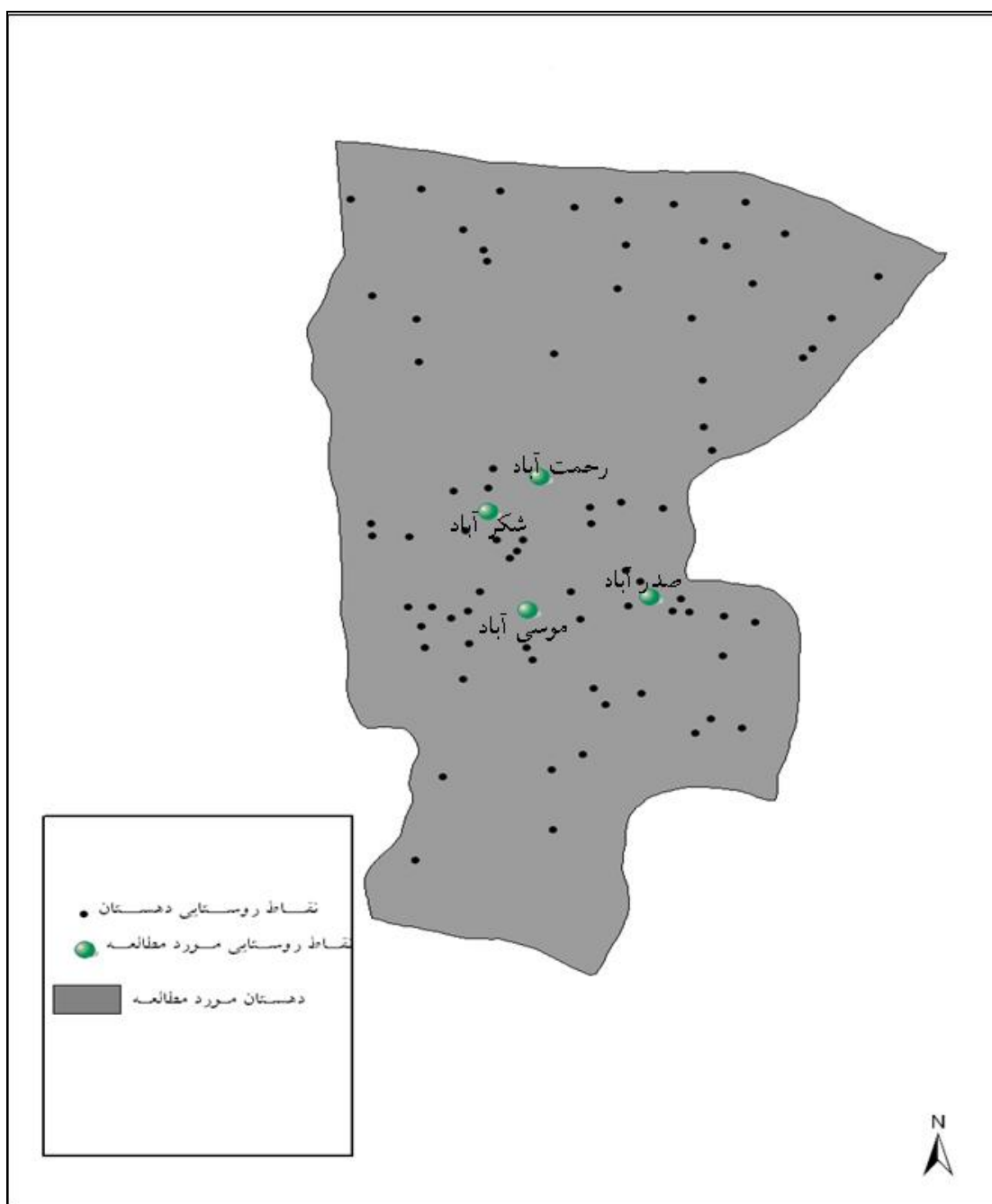
خانوارها به این گونه بود که کل خانوارهای هر روستا شماره‌گذاری و سپس به صورت قرعه و تصادفی تعداد مورد نظر انتخاب می‌شد.

روستاهای نمونه عبارت است از روستای رحمت‌آباد در قسمت شمالی، موسی‌آباد در جنوب، صدرآباد در قسمت شرقی دهستان و شکرآباد در غرب روستاهای مجتمع.

نقشه شماره (۱) موقعیت دهستان حکیم آباد در تقسیمات سیاسی کشور

منبع: نگارنده

نقشه شماره (۲) موقعیت روستاهای نمونه در دهستان حکیم آباد

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵

پیشینه تحقیق

پژوهش های انجام شده در خصوص عملکرد شوراهای اسلامی روستایی در کشورمان کم و معدود است. گرچه شباهت هایی از نظر موضوع در این مطالعات دیده می شود، لیکن اهداف این تحقیقات متفاوت است. در یکی از تحقیقات انجام شده معاونت ترویج و مشارکت مردمی وزارت جهاد سازندگی که با عنوان بررسی نقش و عملکرد شوراهای اسلامی روستایی در دوره ۷۲-۱۳۵۸ انجام شده است به عملکرد شوراهای در قالب فعالیت های شوراهای در زمینه های مختلف طی ۱۵ سال پرداخته شده است. در این تحقیق به تاریخچه شکل گیری شوراهای

سیر مدیریت در ایران و موضوعاتی نظیر وظایف شوراهای، وضعیت قوانین و مقررات شوراهای و میزان موفقیت شوراهای در کشور توجه شده است.

علاوه بر این، تحقیقات مشابهی نیز با عناوین عملکرد شوراهای اسلامی روستایی به انجام رسیده است. تعدادی از این تحقیقات عبارت است از:

- تحلیل عملکرد شوراهای اسلامی روستایی استان هرمزگان که توسط جهاد سازندگی استان هرمزگان در سال ۱۳۷۳ به انجام رسیده است.

- ارزیابی عملکرد شوراهای اسلامی روستایی استان آذربایجان غربی که توسط معاونت ترویج و مشارکت مردمی وزارت جهاد سازندگی در سال ۱۳۷۳ انجام شده است.

- بررسی عملکرد دهساله شوراهای اسلامی شهرستان خواف، که توسط مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی خراسان، در سال ۱۳۷۰ انجام گردیده است.

مشابه چنین تحقیقاتی به تعداد بیشتر و با یک چارچوب و شیوه بررسی مشترک برای استان های مختلف کشور توسط معاونت ترویج و مشارکت مردمی وزارت جهاد سازندگی سابق انجام شده است. منظور از عملکرد در این تحقیقات فقط بخشی از انجام فعالیت های مهم و وظایف شوراهاست که با تأکید بر مقدار و میزان نوع فعالیت ها انجام گردیده است. در واقع این نوع تحقیقات، ارائه گزارش و تهیه فهرستی از فعالیت ها و طرح های اجرا شده شوراهای در بخش های کشاورزی، فرهنگی، اجتماعی است.

برخی از تحقیقات علمی و دانشگاهی نیز که در این رابطه به نگارش درآمده اند، عبارت است از:

- پایان نامه کارشناسی ارشد ناپیوسته آقای اسماعیل جهانبخش با عنوان بررسی شوراهای اسلامی روستایی و نقش آنها در توسعه روستایی (تحقیق در ۲۰ روستای برگزیده شهرستان اصفهان)، که در دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران در سال ۱۳۶۸ انجام شده است. در این بررسی مطالب زیر مورد توجه بوده است: نقش شوراهای روستایی به عنوان یک نهاد قدرت در روستا، ضرورت ها و عوامل تشکیل شوراهای روستایی، نقش شوراهای روستایی در جلب مشارکت مردم در امر توسعه، مقایسه شوراهای با نهادهای پیشین، قدرت در روستا از جنبه میزان جلب مشارکت مردم، بررسی مشکلات شوراهای و عوامل بوجود آمدن آنها؛ بررسی قوانین مربوط به شوراهای و تحولات آنها در طول تشکیل شوراهای؛ رابطه شوراهای با سایر نهادها و سازمان های دولتی، و مشکلات شوراهای در این مورد، نقش شوراهای روستایی در توسعه روستایی؛ بررسی نظرات مردم روستا در مورد شوراهای روستایی و تلقی آنها از این نهاد و عملکرد آن؛ و بررسی عملکرد شوراهای روستایی در زمینه های مختلف عمرانی، خدماتی، کشاورزی و سایر مسائل روستایی.

- پایان نامه کارشناسی ارشد ناپیوسته آقای حمید طاهری با عنوان بررسی عملکرد شوراهای روستایی با تأکید بر نقش سرمایه اجتماعی، که در دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران در سال ۱۳۸۲ انجام شده است.

- پایان نامه کارشناسی ارشد ناپیوسته خانم تبسم حاجی ابراهیم زاده با عنوان سنجش عملکرد شوراهای اسلامی نمونه با شاخص های اجتماعی، که این نیز در دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران در سال ۱۳۸۳ تهیه شده است.

مبانی نظری

نظریه‌های توسعه در طی دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ غالباً رشد اقتصادی را همان توسعه می‌دانست و از تأثیر عوامل دیگر غفلت می‌ورزید (عربی، ۱۳۸۳، ص ۵۷) با ناکارآمدی این دیدگاه و شکست بسیاری از راهبردهای توسعه، در دهه‌های بعدی شاهد ظهور و توجه به نظریه‌های توسعه با رویکرد اجتماعی و با تأکید بر راهبرد مشارکت مردمی در فرآیند توسعه هستیم. مسأله مشارکت روستاییان در برنامه‌های توسعه روستایی موضوعی است که نقطه آغاز آن به دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ برمی‌گردد. این راهبرد در برنامه‌ریزی روستایی با تمرکز بر بعد اجتماعی، مشارکت مردم، تمرکززدایی قدرت و بهره‌گیری از خرد جمعی شکل گرفت. این راهبرد جدید از توسعه با عنوان توسعه مشارکتی وارد ادبیات توسعه شده است (پاپلی‌یزدی، ۱۳۸۱، ص ۱۱۷).

تأکید بر توسعه روستایی با فعالیت شوراهای اسلامی در دوره پس از انقلاب در راستای راهبرد توسعه مشارکتی بوده است. توجه به مسائل و مشکلات محلی از طریق شوراها و انتقال این مشکلات به سطوح بالاتر، راه حلی قابل قبول برای رفع مؤثر مشکلات است.

فلسفه مشارکت، فلسفه‌ای است که بر ارزش‌های انسانی، خوداتکایی و مشارکت افراد محروم در راستای توسعه همه‌جانبه تأکید می‌کند. به این دلیل که این موضوع در راهبردهای قبلی توسعه، نسبتاً نادیده گرفته شده و آنچه مورد تأکید است، نوعی اختیاردی می‌باشد (اوکلی، ۱۳۷۰، ص ۲۳). این اختیاردی می‌تواند از طریق سازماندهی و ایجاد تشکل‌های اجتماعی و نهادهای مدنی هم‌چون شوراهای اسلامی روستایی انجام پذیرد.

هم‌چنین در دنیای امروز، مشارکت مردمی یکی از راه‌های رسیدن به پیشرفت و توسعه است که این مهم از سوی همه محافل علمی در کشورهای جهان مورد قبول می‌باشد. رهیافت‌های مشارکتی مردم محلی را برای داشتن نقش مؤثر در سرنوشت شان آماده می‌کند و آن‌ها را قادر می‌سازد تا در فرایندهای توسعه و حفاظت مشارکت نمایند (Ericson, 2004, p10).

همکاری و تعاون در سطح مدیریت محلی منافع بسیاری را به دنبال خواهد داشت. برخی از این نتایج عبارتند از: افزایش ظرفیت تصمیم‌گیری محلی، حفظ هویت محلی، افزایش دسترسی به منابع بیرونی، صرفه‌جویی‌های تولید، بهره‌وری و سودمندی بیشتر درآمد در مقایسه با هزینه‌ها، نگهداری منابع اقتصادی، گسترده شدن اثرات سیاسی از طریق قدرت‌دهی به افراد (Brent Lackey, 2002, pp138-139).

بطور کلی، تعاون می‌تواند به مثابه ابزاری برای بهبود کیفیت زندگی مردم در اجتماع تلقی گردد؛ هم از نظر اقتصادی و هم از نظر اجتماعی (Ibid, p139).

از ابتدای دهه ۱۹۹۰ جامعه جهانی علاقه به برانگیختن مشارکت محلی در میان سازمان‌های غیردولتی، مدیران دولتی و نهادهای علمی و دانشگاهی را گسترش داده است. امروزه این ره یافت برای کاستن از محدودیت‌های برنامه‌ریزی بالا به پایین و تکنیک‌های تحقیق بزرگ مقیاس طراحی می‌شود (Ericson, 2004, p12).

«نهادهای سنت‌های مشارکتی در دنیا به صورت جزئی از زندگی روستایی درآمده‌اند، ولی این واحدها در هر جامعه بر اساس یک محور خاص شکل گرفته و دوام یافته‌اند. برای مثال، در آسیای جنوب شرقی کشت برنج از

اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. در این کشورها به تناسب وضعیت خاص کشت برنج و برداشت برنج، مشارکت‌های روستایی بیشتر در زمینه کشت و برداشت آن شکل گرفته است. گروه‌های روستایی، دسته‌دسته و در بعضی از کشورها به همراه یک گروه آوازخوان در مراحل مختلف کار با هم تشریک مساعی و همکاری دارند (حامد مقدم، ۱۳۷۳، ص ۳۰۸).

بنا به اهمیت مشارکت در توسعه روستایی، این موضوع به عنوان یکی از اهداف و راهبردهای توسعه روستایی محسوب می‌شود. نظارت مردم محلی بر مسائل مربوط به محل خود، یکی از عناصر مهم برنامه‌ریزی توسعه روستایی است و این به معنای کمک به آن‌ها برای مشارکت در امور سیاسی، تصمیم‌گیری و افزایش مهارت‌های مربوط به چگونگی رفع مشکلات می‌باشد. هر فرد در پنج جنبه مختلف زندگی یعنی خود، خانواده، زمان، شغل و اجتماع، دارای مسئولیت و در هر یک از این محدوده‌ها نیازمند کمک دیگران است. توانایی مشارکت صحیح در سطح جامعه، راه را برای تحقق هر چه بهتر اهداف فوق‌الذکر باز می‌کند و زمینه را برای مشارکت واقعی مردم در فرآیند توسعه فراهم می‌آورد (صالح‌نسب، ۱۳۷۱، صص ۲۷-۲۹).

در این راستا ژولیوس نیرره [۱]، توسعه روستایی بر محور مشارکت را تنها راه حل مشکلات جهان سوم می‌داند. او معتقد بود که عمران باید برای مردم و توسط خود آن‌ها انجام پذیرد، دولت‌ها به تنهایی نمی‌توانند برنامه‌های عمران روستایی را پیاده کنند. دولت فقط می‌تواند عمران روستایی را تسهیل نماید و انجام آن را امکان‌پذیر سازد. آن‌ها می‌توانند سازماندهی کنند، کمک و راهنمایی نمایند ولی دولت‌ها نمی‌توانند آن را انجام دهند. بنابراین اگر قرار است که عمران و توسعه به خاطر منافع مردم انجام شود، هم قدرت سیاسی و هم قدرت اقتصادی باید در روستاها و مناطق مختلف و در سطح کشور در دست مردم باشد. به طوری که مشارکت در خیلی موارد به عنوان وسیله و ابزار محوری تلقی می‌شود؛ به این مفهوم این امکان را به کنشگران خرد [۲] می‌دهد تا وارد صحنه‌های کلان تصمیم‌گیری بشوند (شکوری، ۱۳۷۸، ص ۹۰).

تاکنون تجربیات ارزشمندی در مورد نقش مشارکت مردم در توسعه بدست آمده است. بسیاری از کشورهای دنیا به دلیل اهمیت این موضوع، از طریق تمرکززدایی و تفویض اختیارات به مناطق و نواحی تحت حاکمیت و پررنگ کردن حضور مردم در امور محلی خود، اقدام کردند.

بدین ترتیب یکی از ابزارهای مهم در جهت دستیابی به توسعه ملی، ایفای نقش مردم و مشارکت آن‌ها در جهت تسریع توسعه ملی است. لازمه رسیدن به مشارکت مردمی، نظام‌مند کردن مدیریت محلی است. راهکار ایجاد شوراهای اسلامی روستایی به عنوان یک واحد مدیریت محلی وسیله‌ای در جهت دستیابی به توسعه روستایی و در نهایت توسعه ملی است.

یافته‌های تحقیق

با تکمیل پرسش‌نامه از روستاییان، چگونگی و نحوه عملکرد شوراهای مورد بررسی قرار گرفت. جزئیات این جداول شامل تعداد پاسخ‌گویان، درصد، جمع و میانگین مجموع نمرات می‌باشد. یافته‌های تحقیق در حوزه جلب مشارکت مردم، حاکی از بهبود وضعیت مشارکت مردم و توفیق شوراهای می‌باشد. لذا شوراهای در بهبود وضعیت مشارکت نقش مؤثری داشته‌اند.

جدول شماره (۱) گویه‌ها و میزان عملکرد شوراهای در امور روستایی از دیدگاه مردم

گویه‌ها	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	مجموع پاسخ گویان	میانگین جمع نمره اهمیت
وظیفه برگزاری جلسات عمومی شورا با مردم	۰	۱۶	۴۲	۴۲	۸	۱۰۸	۳/۳۸
میزان صمیمیت، همکاری و مشارکت اهالی با شورا در انجام کارهای روستا	۱	۱	۱۳	۴۹	۴۵	۱۰۹	۴/۲۴
میزان وظیفه‌شناسی و تعهد اعضای شورا	۰	۰	۱۸	۴۶	۴۵	۱۰۹	۴/۲۴
میزان مشارکت مردم در ارتباط با امور مختلف عمرانی، اجتماعی، خدماتی و... با شورا	۰	۰	۲۶	۵۹	۲۳	۱۰۸	۳/۹۷
میزان رضایت مردم از نحوه عملکرد شورا	۱	۸	۲۷	۶۴	۸	۱۰۸	۳/۶۴
میزان دعوت شورا از مردم برای شرکت در جلسات رسمی در دفتر شورا	۶	۳۰	۴۴	۲۴	۳	۱۰۷	۲/۸۸

منبع: مطالعات میدانی

مطابق پرسش‌نامه منبع این بررسی، از نمونه مورد بررسی سؤال شده بود که وظیفه برگزاری جلسات عمومی شورا با مردم چقدر به انجام رسیده است؟ که یافته‌ها نشان داد سهم بیشتری از مردم (۵۳/۷ درصد)، معتقدند که میزان انجام وظیفه برگزاری جلسات عمومی شورا با مردم کم و متوسط است. میانگین نمره اهمیت پاسخ مردم ۳/۳۸ (از حداکثر نمره ۵) می‌باشد.

مطابق پرسش‌نامه منبع این بررسی، از نمونه مورد بررسی سؤال شده بود که میزان صمیمیت، همکاری و مشارکت اهالی با شورا در انجام کارهای روستا چقدر می‌باشد؟ بررسی یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که اعضای شوراهای و مردم، دیدگاه مشترکی راجع به میزان صمیمیت، همکاری و مشارکت اهالی با شورا در انجام کارهای روستا دارند. ۴۵ درصد از مردم به این سؤال نمره زیاد، ۴۱/۳ درصد نمره خیلی زیاد و ۱۱/۹ درصد نمره متوسط داده‌اند. همچنین ۴۲/۱ درصد از اعضای شوراهای نمره اهمیت سؤال مذکور را زیاد، ۳۶/۸ درصد نمره خیلی زیاد و ۱۵/۸ درصد نمره متوسط داده‌اند. میانگین نمره اهمیت پاسخ مردم ۴/۲۴ و میانگین نمره اهمیت پاسخ شوراها برای سؤال مذکور ۴/۱۰ می‌باشد که نشانگر عدم تفاوت بین نظرات مردم و شوراهاست.

در یکی از سؤالات پرسش‌نامه منبع این بررسی، از نمونه مورد بررسی سؤال شده بود که میزان وظیفه‌شناسی و تعهد اعضای شورا چقدر می‌باشد؟ بررسی یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که سهم بیشتری از مردم (۴۲/۲ درصد)، معتقدند که میزان وظیفه‌شناسی و تعهد اعضای شورا زیاد است. میانگین نمره اهمیت پاسخ مردم ۴/۲۴ (از حداکثر نمره ۵) می‌باشد.

در پرسش‌نامه منبع این بررسی، از نمونه مورد بررسی سؤال شده بود که میزان مشارکت مردم در ارتباط با امور مختلف عمرانی، اجتماعی، خدماتی و... با شورا چقدر می‌باشد؟ بررسی یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که اعضای شوراهای و مردم، دیدگاه مشترکی راجع به میزان مشارکت مردم در ارتباط با امور مختلف عمرانی، اجتماعی، خدماتی و... با

شورا دارند. ۵۴/۶ درصد از مردم به این سؤال نمره زیاد، ۲۴/۱ درصد نمره متوسط و ۲۱/۳ درصد نمره خیلی زیاد داده‌اند. هم‌چنین ۴۲/۱ درصد از اعضای شوراها نمره اهمیت سؤال مذکور را زیاد، ۳۱/۶ درصد نمره متوسط و ۲۶/۳ درصد نمره خیلی زیاد داده‌اند. میانگین نمره اهمیت پاسخ مردم ۳/۹۷ و میانگین نمره اهمیت پاسخ شوراها برای سؤال مذکور ۳/۹۴ می‌باشد که نشانگر عدم تفاوت بین نظرات مردم و شوراهاست. از دیدگاه مردم و اعضای شوراها، میانگین جمع نمره اهمیت برای سؤال مذکور، ۳/۹۶ (از حداکثر نمره ۵) می‌باشد.

در پرسش‌نامه منبع این بررسی، از نمونه مورد بررسی سؤال شده بود که میزان رضایت مردم از نحوه عملکرد شورا چقدر می‌باشد؟ بررسی یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که بیشترین جواب (۵۹/۳ درصد) مربوط به درجه اهمیت زیاد است. پس از آن به ترتیب درجه متوسط با (۲۵/۰ درصد)، درجه خیلی زیاد (۷/۴ درصد)، درجه کم (۷/۴ درصد) و درجه خیلی کم (۰/۹ درصد) قرار دارد.

بررسی نشان می‌دهد که بیشترین فراوانی پاسخ (۵۹/۳ درصد) مربوط به نمره زیاد است. میانگین نمره اهمیت پاسخ مردم ۳/۶۴ (از حداکثر نمره ۵) می‌باشد.

در پرسش‌نامه منبع این بررسی، از نمونه مورد بررسی سؤال شده بود که میزان دعوت شورا از مردم برای شرکت در جلسات رسمی در دفتر شورا چقدر می‌باشد؟ بررسی یافته‌های تحقیق بررسی نشان می‌دهد که ۷۴/۷ درصد از مردم به این سؤال نمره کم، خیلی کم و متوسط داده‌اند. میانگین نمره اهمیت پاسخ مردم ۲/۸۸ (از حداکثر نمره ۵) می‌باشد. در این مورد شوراهای نمونه از مردم برای جلسات رسمی شورا دعوت به عمل نیاورده است.

بر اساس یافته‌های تحقیق، شوراهای اسلامی روستایی در بهبود وضعیت اقتصادی روستاییان در جهت توسعه روستایی، نقش داشته و نشانه‌هایی از بهبود وضعیت اقتصادی مشاهده می‌شود. علی‌رغم ضعف‌های عملکردی شوراهای نمونه در حوزه اقتصادی، بهبود وضعیت اقتصادی در بخش‌هایی از عملکردهای اقتصادی مشاهده می‌شود و عملکرد مثبتی داشته‌اند. چرا که پیگیری‌هایی در عمل صورت پذیرفته و بخشی از مشکلات حل شده است.

بر اساس نتایج، عملکرد شوراها در بعد اجتماعی بیشترین تاثیر در بهبود وضعیت تشکیل جلسات عمومی با نرخ ۵/۵۸ در مرتبه اول قرار دارد. این متغیر در آزمون فریدمن بیشترین میزان را به خود اختصاص داده است.

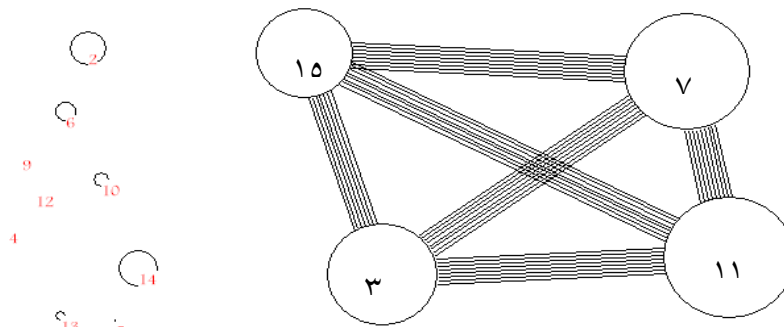
بررسی‌ها نشان می‌دهد که اعضای شوراها و مردم نسبت به اهمیت وظیفه تشکیل جلسات عمومی برای زمینه‌سازی مشارکت اهالی دیدگاه مشترکی دارند. هم‌چنین ۴۸/۶ درصد از مردم به این سؤال نمره زیاد و ۳۸/۵ درصد نمره خیلی زیاد داده‌اند. علاوه بر این ۵۷/۹ درصد از اعضای شوراها نمره زیاد و ۲۶/۳ درصد نمره خیلی زیاد داده‌اند.

بررسی نشان می‌دهد که اعضای شوراها و مردم، دیدگاه مشترکی راجع به میزان صمیمیت، همکاری و مشارکت اهالی با شورا در انجام کارهای روستا دارند. حدود ۴۵ درصد از مردم به این سؤال نمره زیاد، ۴۱/۳ درصد نمره خیلی زیاد و ۱/۹ درصد نمره متوسط داده‌اند.

در میزان وظیفه‌شناسی و تعهد اعضای شورا بررسی جدول فوق نشان می‌دهد که مردم (۴۱/۳ درصد)، معتقدند که میزان وظیفه‌شناسی و تعهد اعضای شورا خیلی زیاد است.

در میزان برگزاری جلسات عمومی سالانه شورا سهم بیشتری از اعضای شوراها (۷/۴ درصد)، نسبت به مردم (۲۶/۷ درصد)، معتقدند که میزان برگزاری جلسات عمومی سالانه شورا به تعداد دو تا سه نوبت است.

مدلهای تقارن مربوط به میزان مشارکت مردم

شکل ۱: تقارن مربوط به میزان مشارکت مردم و شوراها با یکدیگر، از دیدگاه مردم.

منبع: یافته‌های تحقیق

راهنما

دایره ۳- میزان همکاری مردم روستا با شورا در امور عمرانی، اجتماعی، خدماتی و فرهنگی

دایره ۷- میزان تمایل مردم برای همکاری با شورا

دایره ۱۱- میزان کمک اهالی روستا به یکدیگر

دایره ۱۵- میزان رضایت مردم از عملکرد شورا

شکل شماره ۱ نشان می‌دهد دیدگاه‌های مردم نسبت به میزان مشارکت مردم با یکدیگر و شورای روستا چگونه است. بیشترین تقارن در دایره‌های شماره ۷، ۱۱ و ۱۵ دیده می‌شود. با توجه به خطوط بین دایره‌ها که میزان تقارن و ارتباط دو موضوع مورد بررسی را نشان می‌دهد، بیشترین فراوانی پاسخ‌ها در نمره «زیاد» و «خیلی زیاد» مشاهده می‌شود. این موضوع به منزله اهمیت مسائل در نظر مردم و مشترک بودن دیدگاه آنان نسبت به این مسائل است. بیشترین ارتباط و تقارن را شماره‌های ۳، ۷، ۱۱ و ۱۵ دارا هستند. تقارن‌ها به ترتیب در زمینه‌های «کمک اهالی به یکدیگر»، «ابراز و آمادگی اهالی برای کمک به شورا»، «همکاری اهالی با شورا» و «رضایت مردم از عملکرد شورا» می‌باشد. در روستاهای مورد مطالعه، مشکلات و نیازهای اساسی به ترتیب مشکلات درآمد و اشتغال، مشکلات زیربنایی و عمرانی و مشکلات کشاورزی بوده است. این مشکلات به ترتیب در جدول شماره (۲) با استفاده از آزمون فریدمن نیز مشاهده می‌شود.

جدول شماره (۲) اهمیت مشکلات و نیازهای اساسی روستاها از دیدگاه مردم و اعضای شوراهای روستایی

سطح معناداری	فریدمن Rank	آزمون
.۶۵۰	۳/۷۴	مشکلات و نیازهای اساسی درآمد و اشتغال
.۰۰۰	۳/۲۸	زیربنایی و عمرانی
.۳۰۰	۲/۰۶	کشاورزی
.۴۶۰	۶/۰۴	جذب اعتبارات برای احداث و بهره‌برداری طرح‌ها

منبع: مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۸۶.

مقایسه دیدگاه های مردم و اعضای شوراهای طبق جدول شماره ۲ مبین تفاوت معنادار در بخش مشکلات زیربنایی و عمرانی است. از دیدگاه مردم، مشکلات زیربنایی و عمرانی سهم بیشتری را نسبت به دیدگاه اعضای شوراهای داراست. این موضوع در یافته های تحقیق مشاهده می شود که میانگین مشکل مذکور از نظر مردم ۴/۴۳ و از دیدگاه اعضای شوراهای ۳/۶۳ می باشد.

نظرات اعضای شوراهای و هم چنین دیدگاه مردم روستا در زمینه درآمد و اشتغال بیشترین هم پوشانی را نسبت به یکدیگر دارد. هم چنین این مشکل بیشترین دغدغه (میانگین ۴/۶۷) مردم و اعضای شوراهاست.

مهم ترین اقدام شوراهای در انجام وظایف خود از دیدگاه مردم روستاهای مورد مطالعه پیگیری بهسازی مسکن روستاییان با میانگین ۳/۸۰ است. پس از آن انجام وظیفه پیگیری برای جذب اعتبارات دولتی بوده که میانگین آن ۳/۵۰ می باشد. پیگیری برای بهبود وضعیت کشاورزی در رده سوم میزان انجام وظایف قرار دارد که میانگین ۳/۱۹ می باشد.

در سؤال شماره ۴ پرسش نامه منبع این بررسی، از نمونه مورد بررسی سؤال شده بود که وظیفه پیگیری برای جذب اعتبارات دولتی چقدر به انجام رسیده است؟ بررسی یافته های تحقیق در جدول ۳ نشان می دهد که بیشترین پاسخ دهنده (۴۳/۰ درصد) به سؤال مذکور، نمره اهمیت زیاد داده اند. پس از آن درجه متوسط (۳۷/۵ درصد)، درجه خیلی زیاد (۱۰/۲ درصد)، درجه کم (۸/۶ درصد) و درجه خیلی کم (۰/۸ درصد) قرار دارد.

جدول شماره (۳) میزان پیگیری شوراهای برای جذب اعتبارات دولتی از نظر مردم و اعضای شوراهای

میزان پیگیری	کد	مردم		شوراهای		جمع	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
خیلی کم	۱	۱	۰.۹	۰	۰.۰	۱	۰.۸
کم	۲	۱۱	۱۰.۱	۰	۰.۰	۱۱	۸.۶
متوسط	۳	۴۰	۳۶.۷	۸	۴۲.۱	۴۸	۳۷.۵
زیاد	۴	۴۶	۴۲.۲	۹	۴۷.۴	۵۵	۴۳.۰
خیلی زیاد	۵	۱۱	۱۰.۱	۲	۱۰.۵	۱۳	۱۰.۲
جمع		۱۰۹	۱۰۰	۱۹	۱۰۰	۱۲۸	۱۰۰.۰
میانگین جمع نمره اهمیت			۳/۵۰		۳/۶۸		۳/۵۳

منبع: مطالعات میدانی

بررسی جدول فوق نشان می دهد که اعضای شوراهای و مردم نسبت به میزان انجام وظیفه پیگیری برای جذب اعتبارات دولتی دیدگاه مشترکی دارند. ۴۲/۲ درصد از مردم به این سؤال نمره زیاد و ۳۶/۷ درصد نمره متوسط داده اند. هم چنین ۴۷/۴ درصد از اعضای شوراهای نمره اهمیت سؤال مذکور را زیاد ۴۲/۱ درصد نمره متوسط داده اند. میانگین نمره اهمیت پاسخ مردم ۳/۵۰ و میانگین نمره اهمیت پاسخ شوراهای برای سؤال مذکور ۳/۶۸ می باشد که نشانگر عدم تفاوت بین نظرات مردم و شوراهاست.

از دیدگاه مردم و اعضای شوراهای، میانگین جمع نمره اهمیت برای سؤال مذکور، ۳/۵۳ (از حداکثر نمره ۵) می باشد. میانگین نمرات حاکی از عدم وجود تفاوت میان نظرات مردم و اعضای شوراهاست.

در سؤال شماره ۴ پرسش‌نامه منبع این بررسی، از نمونه مورد بررسی سؤال شده بود که وظیفه پیگیری برای بهبود وضعیت کشاورزی چقدر به انجام رسیده است؟ بررسی یافته‌های جدول فوق نشان می‌دهد که سهم بیشتری از مردم (۴۲/۲ درصد)، به وظیفه پیگیری برای بهبود وضعیت کشاورزی نمره متوسط داده‌اند. پس از آن نمره زیاد (۲۹/۴ درصد) قرار گرفته است. اگر به‌طور قراردادی، به خیلی کم نمره ۱، کم ۲، متوسط ۳، زیاد ۴ و خیلی زیاد نمره ۵ دهیم، خواهیم دید که میانگین نمره داده شده از سوی مردم، ۳/۱۹ (از حداکثر نمره ۵) می‌باشد.

جدول شماره (۴) میزان پیگیری شوراها برای بهبود وضعیت کشاورزی روستاها از دیدگاه مردم

مردم		کد	میزان پیگیری
درصد	تعداد		
۳.۷	۴	۱	خیلی کم
۱۷.۴	۱۹	۲	کم
۴۲.۲	۴۶	۳	متوسط
۲۹.۴	۳۲	۴	زیاد
۷.۳	۸	۵	خیلی زیاد
۱۰۰	۱۰۹		جمع
۳/۱۹			میانگین جمع نمره اهمیت

منبع: مطالعات میدانی

یافته‌ها حاکی است، ۳۶/۷ درصد از مردم به این انجام وظیفه، نمره اهمیت زیاد و خیلی زیاد داده‌اند. بر اساس اینکه مشکلات بخش زیربنایی و عمرانی در ردیف دوم مشکلات مهم مردم قرار دارد. لذا میزان لزوم ارتباط با ارگان‌های عمرانی و زیربنایی از نظر مردم دارای میانگین ۴/۵ و از نظر شوراها ۴/۳۱ می‌باشد. این امر نشانگر وجود مشکلات زیربنایی و عمرانی است که هر چند بخشی از امور زیربنایی و عمرانی مثل برق، آب، مخابرات و راه مناسب مرتفع گردیده است؛ لیکن این مشکلات هم‌چنان در صدر مسائل و مشکلات اساسی روستاهای نمونه قرار دارد.

در جدول شماره ۶ مقایسه دیدگاه‌های مردم و اعضای شوراها در متغیر «میزان آمادگی مردم در کمک و همکاری با شورا» تفاوت معناداری (۰.۱۴) بین دیدگاه آنان نشان می‌دهد. مردم آمادگی به همکاری با شورا را (با میانگین ۴/۳۰) دارند و نشان می‌دهد شوراها با توجه به عملکرد خود در ارتقای وضعیت مشارکت مردم نقش مهمی داشته‌اند.

جدول شماره (۵) عملکرد شوراهای در امور مختلف اقتصادی، اجتماعی و مشارکت روستاها از دیدگاه مردم به ترتیب اهمیت

متغیرها	میانگین
میزان صمیمیت، همکاری و مشارکت اهالی با شورا در انجام امور روستا	۴/۲۴
میزان وظیفه شناسی و تعهد اعضای شورا	۴/۲۴
میزان ارتباط صمیمی، دوستانه و عاطفی اعضای شورا با مردم	۴/۱۱
میزان مشارکت مردم در ارتباط با امور مختلف عمرانی، اجتماعی، خدماتی و... با شورا	۳/۹۷
بهبود وضعیت زیرساختی، عمرانی و مسکن	۳/۸۰
میزان توجه و عنایت شورا برای حل مشکلات و انجام سریع کارها	۳/۶۳
میزان دریافت نظرات، پیشنهادات و انتقادات مردم توسط شورا	۳/۵۰
میزان انجام وظیفه پیگیری برای جذب اعتبارات دولتی	۳/۵۰
میزان انجام وظیفه برگزاری جلسات عمومی شورا با مردم	۳/۳۸
میزان انجام وظیفه دعوت از مسؤولان و جلسات مشترک با آنها	۳/۲۲
بهبود وضعیت کشاورزی	۳/۱۹
میزان انجام وظیفه نگهداری تأسیسات عمومی و اموال و دارایی های روستا	۳/۱۱
میزان برگزاری جلسات عمومی سلاسه شورا	۳/۱۱
بهبود وضعیت اجتماعی و فرهنگی	۳/۰۶
میزان دعوت شورا از مردم برای شرکت در جلسات رسمی در دفتر شورا	۲/۸۸
بهبود وضعیت درآمد و اشتغال	۲/۵۴
بهبود وضعیت بهداشت و درمان	۲/۳۱

منبع: مطالعات میدانی

جدول شماره (۶) عملکرد شوراهای نمونه در بهبود وضعیت مشارکت از دیدگاه مردم و اعضای شوراهای

متغیر	آزمون	فریدمن Rank	سطح معناداری
میزان همکاری و مشارکت مردم در امور روستا		۲۸/۲	.۹۳۰
میزان آمادگی مردم در کمک و همکاری با شورا		۹۱/۲	.۰۱۴
میزان کمک مردم به همدیگر		۸۹/۲	.۴۲۰

منبع: مطالعات میدانی

نتیجه گیری

بر اساس مباحث فوق، نتایج و پیشنهادهایی را می توان ارائه داد. نتایج این تحقیق نشان می دهد که مردم روستاها همکاری و مشارکت فعالی با شوراهای اسلامی روستایی دارند. با توجه به اینکه در فرایند توسعه روستایی ایران یک نظام مشارکتی حاکم است و به دلیل اینکه مردم محلی در امور و مسائل زندگی خود با مسؤولان محلی (شوراهای اسلامی روستایی) برای رفع مشکلات خود مشارکت می نمایند، برنامه ریزی توسعه محلی نتایج مثمرتری به دست می دهد.

یکی از عوامل مهم برای جلب مشارکت مردم در توسعه محلی، میزان توفیق شوراهای اسلامی در انجام وظایف قانونی آنهاست. اصولاً انجام وظیفه قانونی، خدمت صادقانه و پیگیریهای مجدانه برای حل مشکلات مردم، بازخورد مثبتی را به دنبال خواهد داشت. در این تحقیق نیز میزان آمادگی مردم برای همکاری با شورا از نتایج مثبت انجام وظیفه قانونی، تعهد و خدمت خالصانه اعضای شورا نسبت به حل مشکلات روستا بوده است.

یکی دیگر از مؤلفه‌های اساسی در جلب مشارکت مردم، میزان ارتباط اعضای شورا با مردم است. درخواست شرکت در جلسات، ارتباط مستقیم و مستمر با مردم در موفقیت شوراها نقش قابل ملاحظه‌ای دارند. یافته‌های تحقیق نشان داد که میزان دعوت شورا از مردم برای شرکت در جلسات رسمی، میزان مراجعه مستقیم و حضوری مردم به دفتر و در هر جای روستا، حاکی از موفقیت شوراهای مورد مطالعه در برقراری و تثبیت یک نظام مشارکتی در برنامه‌های توسعه روستایی بوده است.

روابط خوب و حسنه شوراهای روستایی تأثیر عمیقی بر عملکرد آن‌ها در رابطه با تشکیل جلسات عمومی و یا حتی تماس‌ها و ارتباطات روزانه با مردم بجا گذاشته است. بنا به موارد ذکر شده می‌توان گفت میزان دستیابی به پیشرفت شوراها در عملکردشان در جلب مشارکت مردم به شدت به میزان روابط آن‌ها با مردم وابستگی دارد. در این رابطه با توجه به یافته‌های تحقیق در روستاهای مورد مطالعه و طبق نتایج پرسش‌نامه‌ها، روستاییان تمایل خود را به مشارکت در امور مختلف روستا با شوراها اعلام کرده‌اند و آماده همکاری برای رفع مشکلات هستند.

پی‌نوشت‌ها

1- Julius Kambarage Nyerere

2- Micro Actors

منابع

اوکلی، پتر؛ و مارسدن، دیوید (۱۳۷۰). **رهیافت‌های مشارکت در توسعه روستایی**. ترجمه منصور محمودنژاد، سلسله انتشارات روستا و توسعه شماره ۴، وزارت جهادسازندگی.

پاپلی یزدی، محمدحسین؛ و ابراهیمی، محمد امیر (۱۳۸۱). **نظریه‌های توسعه روستایی**. تهران: انتشارات سمت،

حاجی ابراهیم‌زاده، تبسم (۱۳۸۳). **سنجش عملکرد شوراهای اسلامی نمونه با شاخص‌های اجتماعی**. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.

حامد مقدم، احمد (۱۳۷۳). **مشارکت و توسعه مشارکتی روستایی**. مجموعه مقاله‌های سمینار جامعه‌شناسی و توسعه. جلد دوم. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)،

سالنامه آماری استان مرکزی (۱۳۸۴). سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان مرکزی.

شکوری، علی (۱۳۷۸). "پژوهشی در توسعه و مشارکت در روستاهای برگزیده استان آذربایجان شرقی". **پژوهش‌های جغرافیایی**، شماره ۳۷.

صالح‌نسب، غلامحسین (۱۳۷۱). **سازمان جهانی خواروبار و کشاورزی، یادگیری و زندگی**. ناشر معاونت امور اجتماعی وزارت جهاد سازندگی.

عربی، سیدهادی و لشکری، علیرضا (۱۳۸۳). **توسعه در آینده تحولات**. تهران: انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه؛ و سمت،

Ericson, Jenny A (2004). **a participatory approach to conservation in the cala kmul Biosphere Reserve. Campeche, Mexico, Landscape urban planning.**

Brent Lackey, Steven, Freshwater, David & Rupasingha, Anil (2002). **Factors Influencing Local Government Cooperation in Rural Areas: Evidence from the Tennessee Valley**, economic development quarterly, Vol. 16 No. 2, Sage Publications.